

VLATKO MILETA

KOMUNA U NOVIM UVJETIMA

I

Od konstituiranja pa do danas komuna je u središtu izgradnje našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Sam prijelaz s narodnih odbora kao isključivo organa vlasti, s neznatnim privrednim funkcijama, na komunu kao bitno novu društvenu jedinicu prvenstveno je obilježen izmijenjenim položajem i funkcijama, a zatim i organizacijom komune kao osnovne političko-teritorijalne ćelije samoupravljanja i osnovne društveno-ekonomske zajednice stanovništva njena područja.

U našu društvenu praksu komuna i komunalni sistem uvode se na ovoj etapi njena razvitka kad je radničko samoupravljanje već doživjelo početnu afirmaciju i kad su se snažno ispoljili procesi društvenog upravljanja u svim porama državnog mehanizma.¹ Pored toga, do formiranja komune dolazi i u periodu mijenjanja uvjeta privređivanja i s tim u vezi težnja za bržom privrednom i društvenom ekspanzijom. Naime, radničkim samoupravljanjem proizvođačima su već ranije u okviru radnih organizacija data izvjesna prava u pogledu upravljanja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju i rezultatima rada. Međutim, prenošenjem tih prava na radne organizacije nije se, i dugo vremena nakon toga, izvršila značajnija promjena u zahvatanju i raspodjeli viška rada iz kojeg se proširuje proizvodnja i podmiruju općedruštvene potrebe. Mehanizmom društvene raspodjele sredstva su odvajana od neposrednih proizvođača i koncentrirana na višim nivoima, pretežno kod federacije, zatim republika i kotareva. Stalna tendencija proširivanja radničkog samoupravljanja i uvođenje društvenog upravljanja nametnula je potrebu formiranja uže društvene jedinice koja će raspolagati dijelom društvene akumulacije i time neposrednije utjecati na razvitak proizvodnih snaga i produktivnost rada. Zbog bojazni od suviše jednostranog interesa radnih organizacija njima to nije omogućeno, a budući da ih privredni sistem sa svojim instrumentarijem nije za to zainteresirao, one su se dosta indi-

¹ Iako se 1955. godina najčešće smatra godinom konstituiranja komune i komunalnog sistema kod nas, ipak se susreću i drukčija mišljenja. Tako, na primjer, M. Popović smatra da se o komuni kod nas može govoriti i ranije, a naročito nakon donošenja Ustavnog zakona. Vidjeti Društveno-ekonomski sistem, Beograd 1964. godine, str. 55.

ferentno odnosile prema tim za svako društvo značajnim kategorijama. Pored toga, dotadašnja praksa pokazala je da se u funkciji neposrednog inicijatora razvitka proizvodnih snaga federacija a ni republike zbog svoje »prostorne udaljenosti« nisu optimalno pojavljivale. Zbog toga je onda taj zadatak povjeren komuni i ona je na taj način postala pored osnovne ćelije našeg društveno-političkog uređenja i prirodni stalni inicijator razvitka proizvodnih snaga.²

Već ova postavka da je komuna osnovna društveno-ekonomska i društveno-politička zajednica našeg društva pokazuje nam da se je ona konstituirala kao temeljna ćelija u vertikalnoj organizaciji državnog mehanizma, s određenim pravima i ovlaštenjima, a ne kao njegova negacija. Zbog toga ne iznenađuje da su se u samim počecima njena razvitka pojavili nesporazumi o tome šta je zapravo komuna, i koje su njene funkcije. Na to pitanje davani su i još uvijek se pružaju raznoliki odgovori. Po nekima komuna se identificira s općinom, ili još češće općinskom skupštinom. Drugi pak tretiraju komunu kao osnovnu jedinicu administrativno-teritorijalne podjele zemlje, dok po trećima komuna je novi tip društvene strukture, nešto što je suprotno državi.

II

S obzirom na te nesporazume nije na odmet podsjetiti se na stavove klasika marksizma i uočiti da je za njih komuna, riječ je naravno, o Pariškoj komuni, »najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada«,³ i politički oblik »čak i najmanjeg sela«,⁴ koji uklanja sve oblike klasne vladavine »čiji je vrh državna vlast, služeći svojim posebnim interesima, pretvorila se u toku vremena od sluga društva u njegove gospodare«. Dakle, komuna je negacija državnog mehanizma i novi tip društvenog organiziranja koji tom neminovnom pretvaranju »sluga društva« u »gospodare društva« stavlja sigurne prepreke, time što na sva javna mjesta u društvu postavlja izabrana lica i u svako doba opoziva odlukama njihovih birača, i što sva ta mjesta plaća samo onoliko koliko primaju drugi radnici, te se sve javne funkcije moraju vršiti uz radničku nadnicu. Smjenljivost i svakodobna opozivost, kao i svojevrsna uravnilovka primanja koje su pariški komunari uveli onemogućila je »jurnjavu za položajima i karijerizam« (Engels), čak ako se i ne uzmu u obzir vezani mandati poslanika koje je komuna povrh toga uvela.

Sve te akcije komunara išle su za tim da afirmiraju političku vladavinu proizvođača, do koje ne može doći »ovjekovječenjem« njegovog socijalnog robovanja. Stoga je komuna imala da posluži kao poluga za rušenje ekonomskih temelja na kojima se osniva postojanje klasa, a time i postojanje klasne vladavine. Kad se rad jednom oslobodi, onda će svaki

² Razvoj lokalne zajednice u pravcu formiranja komune, Beograd 1954. godine, str. 145.

³ K. Marx, Gradanski rat u Francuskoj, Izabrana dela, Beograd 1949, str. 500.

⁴ Isto str. 497.

⁵ Isto str. 460 - Uvod F. Engelsa.

čovjek postati radnik i proizvodni rad će prestati da bude klasna osobina«. ⁶ Na taj način komunalno uređenje vratilo bi »društvenom tijelu sve one snage koje je dosad apsorbirao parazit 'država' koja se hrani na račun društva i koja koči njegovo slobodno kretanje«. ⁷

III

Ovi zaključci do kojih je, analizirajući postignute rezultate pariskog proletarijata, došao prvenstveno Marx, a zatim i Engels, služili su kao polazna teoretska osnova i pri izgradnji naše komune i komunalnog sistema. Tom prilikom došle su do izražaja i teoretske premise Lenjina, kao i praksa Sovjeta njegova perioda. Međutim, i pored toga u konkretnom provođenju ipak su oni ostali polazna osnova, jer se u kasnijem razvitku komune i komunalnog sistema u dobroj mjeri od toga odstupilo.

Iz onog što su klasici marksizma rekli o komuni čini nam se da se mogu izvući dvije temeljne funkcije komune. Prva funkcija ispoljava se u tome da je komuna takav društveni mehanizam koji mora osigurati političku vladavinu proizvođača, a druga u tome što komuna mora eliminirati podjelu rada u sadašnjem obliku i posljedicama. Ova druga funkcija dakako da je vezana uz razvitak proizvodnih snaga i produktivnost rada, jer je samo na njihovom visokom stepenu moguće doći do stanja kad će proizvodni rad prestati da bude klasna osobina, i kad će svaki društveni pripadnik biti sposoban da ponese svoju prirodnu potrebu rada.

Obje te funkcije u momentu konstituiranja naše komune došle su do izražaja. Ona je tretirana kao osnovna samoupravna ćelija našeg društva, i kao prirodni stalni inicijator razvitka proizvodnih snaga. Stvoren je niz samoupravnih mehanizama i komuna je dobila sredstva za obavljanje tih funkcija. Međutim, promjene u toj osnovnoj samoupravnoj ćeliji nisu praćene adekvatnim promjenama viših društveno-političkih zajednica, njihovim prestrojavanjem i prilagođavanjem tom novim tipu društvenog organiziranja, što se kasnije neminovno reflektiralo na razvitak komune, i to kako u pogledu njenih samoupravnih prava, tako i u materijalnoj osnovi. Naime, »broj i opseg poslova kao i način njihova reguliranja koji proizlaze iz odluka viših društveno-političkih zajednica tolik je da nekih konkretnih poslova koje bi komuna obrađivala svojim statutima praktički i nema«. ⁸ Pored toga ovisnost komune o odlukama viših društveno-političkih zajednica došla je do izražaja i u materijalnom pogledu, jer je usprkos zahtjevu da sva sredstva ostvarena na području komune budu prvenstveno njena, u kojima tek nakon toga participiraju druge društveno-političke zajednice, ⁹ ipak to u praksi riješeno tako da u tim sredstvima komuna samo učestvuje, i to u pravilu *nakon* što su više društveno-političke zajednice podmirile svoje potrebe. Zbog toga je ubrzo došlo do nesklada između obaveza i mogućnosti njihova

⁶ Isto str. 500.

⁷ Isto str. 499.

⁸ E. Pusić, Lokalna zajednica, Zagreb 1961, str. 90.

⁹ Vidjeti, na primjer, izlaganja na Godišnjoj skupštini Stalne konferencije gradova i gradskih općina - Razvoj lokalne zajednice u pravcu formiranja komune, Beograd 1954. godine.

rješavanja, tako da je daljnji razvitak komune vezan uz kroničnu nestašicu financijskih sredstava za obavljanje osnovne djelatnosti a pogotovo za unapređivanje. Umjesto da koncentrira snage na razvitak samoupravljanja, preko raznolikih formi njegova ispoljavanja, komuna je prisiljena da se prvenstveno brine o materijalnim sredstvima.

Svoju siromašnu materijalnu osnovu ona pokušava rješavati trima uporednim procesima. Prvi se očituje u prostornom povećanju, drugi u sve većem napuštanju financiranja vanprivrednih djelatnosti, naročito dugoročnog investiranja na tom području, a treći u svojevrstnoj »utakmiци« s višim društveno-političkim zajednicama oko podjele sredstava nacionalne akumulacije.

Ni jedan od ovih procesa nije tekao bezbolno, što je dovelo do toga da se općinska skupština, prvobitno zamišljena kao temeljni samoupravni organ komune, sve više pretvarala u nadređeni organ drugim samoupravnim tijelima u komuni, a njen administrativni aparat kao meritorni odlučilac ponašanja svih samoupravnih jedinica na njenom području. Ona sprečava regionalne i međuregionalne procese, kao i prelijevanje sredstava s ovog područja na druga i nastoji ih objediniti kako bi njima, kao participirajućim dijelom, preko konkursa ostvarila dodatna investicijska sredstva od Općeg investicionog fonda i plasirala ih u razvitak industrije na svom području. Tako, na primjer, sve do 1961. godine općinska skupština je čak zainteresirana da »ne stimulira produktivnost rada svojih poduzeća«¹⁰ jer su njeni prihodi uglavnom zavisili od ukupnog broja zaposlenih i — s tim u vezi — mase isplaćenih osobnih dohodaka. Tek od tada pa nadalje njena materijalna osnova stavljena je u direktnu zavisnost od porasta produktivnosti rada i racionalnijeg privređivanja proizvodnih jedinica komune.

Takav položaj komune u materijalnom pogledu i način formiranja sredstava za obavljanje zajedničkih poslova koji su povjereni temeljnom samoupravnom organu komune morao se očitovati u pojavi *komunalnog etatizma* i određenim formama autarhičnog komunalnog razvitka.

Promjene do kojih je nedavno došlo u našem društvu u osnovi mijenjaju te odnose. One sve više ističu radne organizacije kao osnovne pokretače ekonomskog i u krajnjoj liniji društvenog razvitka. Time se u biti mijenja i položaj komune, a naročito njenog osnovnog samoupravnog organa, i ona sve više postaje »društveno-ekonomski oblik organizacije ljudi, koji rade na društvenim sredstvima za proizvodnju i učestvuje u upravljanju u skladu sa svojim individualnim i kolektivnim interesima«,¹¹ te se ne svodi na općinsku skupštinu već se karakterizira kao specifičan splet unutrašnjih odnosa, samostalnih funkcija i uzajamnih zavisnosti, koji sprečavaju da »politički, odnosno administrativni organi općine mogu da steknu položaj nekog političkog monopola u odnosu na radne i druge organe upravljanja ili da kao takvi, postanu prepreka slobodnom kretanju ljudi i radnih i drugih društvenih organizacija ili prirodni procesima njihova ujedinjavanja nezavisno od ovih ili onih administrativnih granica«.¹²

¹⁰ V. Bakarić, O nekim tekućim problemima razvitka socijalizma, Naše teme broj 1 - 1961, str. 12

¹¹ Josip Broz Tito, Govor na V kongresu SSRNJ, Vjesnik 18. V 1960.

¹² E. Kardelj, Novi Ustav SFRJ, Komunist 1962, str. 106.

IV

Polaznu poziciju za takvo koncipiranje komune nalazimo u novom Ustavu, koji općinu označuje kao osnovnu društveno-političku zajednicu, u kojoj se osiguravaju materijalni i drugi uvjeti za rad ljudi i razvitak proizvodnih snaga; usmjerava i usklađuje razvitak privrede i društvenih služba; utvrđuju i raspoređuju sredstva za potrebe općine; stvaraju uvjeti za zadovoljavanje materijalnih, socijalnih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba građana; usklađuju pojedinačni i zajednički interesi s općim interesima; ostvaruje što neposrednije društveno samoupravljanje; organiziraju se organi vlasti, društveno samoupravljanje i društvene službe od zajedničkog interesa itd.

Iako Ustav općinu prvenstveno karakterizira kao osnovnu društveno-političku zajednicu, ipak on definira i njene društveno-ekonomske i koordinativne funkcije. U tom pogledu njime su otvorene široke mogućnosti međuopćinskoj suradnji i udruživanju sredstava komuna radi obavljanja poslova i zadataka od zajedničkog interesa. Međutim, dok se udruživanju sredstava komuna u cilju optimalnog rješavanja određene zajedničke problematike poklanja posebna pažnja, dotle se o udruživanju sredstava radnih organizacija na području komune izričito ništa ne govori. To pak ne znači da on takvu koncentraciju sprečava. To utoliko prije što se među njegovim odredbama susreću po našem sudu značajna garancija da se tako formirana sredstva neće upotrijebiti protivno svrsi objedinjavanja. Naime, u osnovnim načelima izričito se spominje delegatski način odlučivanja o svim društvenim poslovima, dakle takav način pomoću kojeg radni ljudi »neposredno ili preko delegata koje oni biraju u predstavnička tijela društveno-političkih zajednica i u druge organe društvenog samoupravljanja«¹³ rješavaju sve poslove društva. Nadalje, izričito se razlikuju funkcije vlasti i općih poslova od drugih društvenih poslova. Prve se povjeravaju predstavničkim tijelima društveno-političkih zajednica kao teritorijalnim organima društvenog samoupravljanja (predstavnička tijela su »konstituirane i smjenljive u općini delegacije svih građana«), a druge »radnim i drugim samoupravnim organizacijama«, koje o njima odlučuju »putem oblika neposrednog odlučivanja«.¹⁴

Očito je da se sistemom upravljanja zajedničkim poslovima putem delegacija (u svim onim slučajevima kad se ne može odlučivati neposredno) u biti upravljanje približava, kako na nivou komune, tako i na višim nivoima, građanima i neposrednim proizvođačima. Time se istovremeno onemogućava određenoj grupi društvenih pripadnika da permanentno obavljaju javne društvene funkcije u ime drugih, i sprečava njihova profesionalizacija sa svim negativnim posljedicama koje iz toga proizlaze.

Pored toga, ustavna koncepcija sadrži u sebi i elemente koji onemogućavaju poistovećivanje općinske skupštine s komunom, što se još uvijek veoma često čini. Naime, u općini-komuni postoje, kako smo vidjeli, i drugi samoupravni činioци preko kojih se ostvaruju zajednički poslovi.

¹³ Ustav SFRJ, glava IV str. 15.

¹⁴ Isto, str. 16.

Za nas su naročito značajni oni faktori koji upravo sada dolaze do posebnog izražaja kako u komuni tako i u širim okvirima — radne organizacije, kao osnovni nosioci nacionalne akumulacije, i osnovni pokretači privrednog razvitka, jer se tim promjenama jača materijalna osnova samoupravljanja, a zatim i zbog toga što se time odista komuni pruža mogućnost da postane »radno, zadanodavno i izvršno tijelo istovremeno«,¹⁵ na čijim osnovama treba da izrastu više društvene zajednice kao savezi komuna, i u svojoj finalizaciji čine »proletersku državu zasnovanu odozdo«,¹⁶ koja i nije više država u klasičnom smislu riječi, nego upravo obrnuto njena negacija.

Na taj način i temeljni samoupravni organ komune postaje zaista centralno samoupravno tijelo, lako smjenljivo i opozivo, odnosno podložno i pod kontrolom građana i svih radnih ljudi u radnim i drugim organizacijama, a politička vladavina proizvođača kroz raznolike samoupravne oblike doživljava cjelovitu afirmaciju.

Međutim, iako iz ovih ustavnih premisa proizlazi takav koncept komune, ipak u našoj društvenoj praksi on nije u potpunosti prisutan, i to baš s obzirom na temeljno samoupravno tijelo komune — općinsku skupštinu. To je dakako posljedica nedoradenosti ustavnog koncepta komune, jer se na istom mjestu gdje se govori o delegacijama građana i radnih ljudi susreću i odredbe o predstavničkim tijelima koje nam, ako ih povežemo s izbornim sistemom uz pomoć kojeg se ta tijela formiraju, pokazuju da se zasad baš na nivou komune ne može govoriti o delegatskom načinu rješavanja zajedničkih poslova. No i pored toga u komunalnom mehanizmu naslućujemo sve jače približavanje takvim formama odlučivanja koje lome kompromis između etatizma i samoupravljanja.

V

Pored ovih, za nas su interesantni i oni drugi problemi vezani uz osiguranje »materijalnih i drugih uvjeta za rad ljudi i razvitak proizvodnih snaga«, zatim »usmjeravanje razvitka privrede i društvenih službi«, »stvaranje uvjeta za zadovoljavanje materijalnih, socijalnih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba« itd., dakle svih onih poslova kojima se direktno ili indirektno utječe na razvitak proizvodnih snaga i povećanje produktivnosti rada.

Prenošenjem sredstava za proširenu reprodukciju na radne organizacije ne umanjuje se uloga komune na tom području, kako se ponekad to pokušava dokazivati, nego upravo obrnuto još više raste, ali na drugim osnovama. Ako komunu shvaćamo kao specifičan splet samoupravnih organa, institucija i pojedinaca onda je jačanje njihove materijalne osnove istovremeno i jačanje materijalne osnove komune. S druge pak strane ako komunu poistovjećujemo s općinskom skupštinom kao njenim temeljnim institucionaliziranim tijelom onda doista njena materijalna

¹⁵ K. Marx, Gradanski rat u Francuskoj str. 496.

¹⁶ U. Trbović, O definicijama komune, Naše teme broj 5 - 1965, str. 741.

osnova slabi. Međutim, po našem sudu takvo poistovećivanje je neodrživo, te je prema tome i zaključak o slabljenju materijalne osnove komune netačan. Takve tvrdnje dolaze upravo od onih protiv kojih se komuna mora boriti, tj. od njenih birokratiziranih organa, koji su i u najnovijim promjenama pokušali eliminirati bitni elemenat novog privrednog sistema — slobodnu cirkulaciju finansijskih sredstava, i zadržati ih pod svaku cijenu, kao što je to bio slučaj do sada, na svom području i pod svojom kontrolom.

Decentralizacija sredstava za razvitak proizvodnih snaga nije sama sebi svrhom. To je prije svega napuštanje jednog sistema koji se na datom nivou razvijenosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa sve više ispoljavao kao kočnica daljnjeg društvenog i privrednog razvitka. U tom procesu decentralizacija ne vodi razbijanju svake koncentracije i centralizacije, jer je to na današnjem stupnju tehničkog progressa i nemoguće, nego suprotnom — čvršćoj i jačoj integraciji koja proizlazi iz samoupravnih odnosa i interesa neposrednih proizvođača. Zamišljeno je da se nova koncentracija sredstava ostvari preko za te svrhe najpovoljnijeg mehanizma — banaka i njihove organizacije, što, dakako, nije i jedini način, jer postoji još cijeli niz mogućnosti kojima će se upravo komuna u svom daljnjem razvitku obilato koristiti.

Razumljivo je da na ovom mjestu ne možemo ulaziti u razmatranja novog bankarskog i kreditnog sistema. No želimo istaći da su nerazumijevanje, bojazan od gubitka sredstava i mogućnosti utjecaja na njihovo plasiranje, gubljenje iz vida činjenice da općinska skupština sama za sebe nije komuna, u periodu reorganizacije doveli do toga da su upravo općinske skupštine pružale najveći otpor tim promjenama. Karakterističan je u tom pogledu napis »Općinske i privredne banke« svojevremeno objavljen u Ekonomskoj politici, u kojem se doslovce kaže: »činjenica je da najveći otpor provođenju u život suštinskih odredaba zakona (misli se na novi Zakon o bankama) pružaju neke društveno-političke zajednice. Problem reorganizacije bankarskog i kreditnog sistema kao da se sveo na problem broja banaka. Međutim, istina je da je problem broja banaka samo fasada iza koje se krije prava tendencija, a to je *zadržavanje uticaja društveno-političkih zajednica na buduću banku tj. na sredstva koja ta banka treba da obrće*« — (pot. V. M.) i dalje, ako se ovo ima u vidu »onda je više nego jasno zašto mnoge društveno-političke zajednice žele da imaju, ako ne investicione, a ono bar komercijalno-investicionu banku«. ¹⁷ Sigurno je da bi se ponovnim vezivanjem sredstava za određeno područje ograničila samoupravna prava radnih organizacija, njihova sloboda da saglasno ekonomskim potrebama angažiraju sredstva u one djelatnosti i područja gdje bi njihovo plasiranje dalo optimalne rezultate, sputao cjelishodan razvitak proizvodnih snaga i omeo onaj pravac razvitka komune kojim je ona sada krenula.

Prenošenjem sredstava na radne organizacije, odnosno neposredne proizvođače započet je proces formiranja komune kao ravnopravnog spleta svih samoupravnih jedinica njena područja a općinske skupštine

¹⁷ Općinske ili privredne banke, Ekonomska politika 16. oktobra 1965, str. 1369.

kao njenog istinskog središnjeg samoupravnog organa u kojem se »metodama enorgani i akcijama djelujuća«. Dogovornom načinu formiranja zajedničkih odluka mora odgovarati i dogovorno prikupljanje sredstava za njihovo izvršenje.

U sadašnjoj fazi općinska skupština sredstva za svoje potrebe pretežno još uvijek osigurava doprinosima i porezima, iako su već prisutne i te nove forme udruživanja sredstava.

Koliko god je u ovom trenutku takav način dogovornog financiranja manje siguran, toliko je i poželjan, jer je jedino takav način prikupljanja sredstava garancija da se u komuni neće ponovno pojaviti oni »što smo ih zvali 'drmatori' i različite gazde, koji su odlučivali svojom politikom i gradili prema svom nahodanju«.¹⁹

Dogovornom načinu prikupljanja sredstava za obavljanje zajedničkih poslova komune treba da prethodi objektivizirana projekcija onog što se u okviru komune želi postići. Do takve objektivizirane projekcije po našem sudu moguće je doći samo na taj način ako inicijativa onih koji stvaraju takav dogovor — neposrednih proizvođača i građana i njihovih asocijacija — doista dođe do punog izražaja.

Dosadašnja praksa samoupravnih tijela komune, a naročito njenog osnovnog samoupravnog organa pokazala je da inicijativa neposrednih proizvođača i građana i njihovih asocijacija nije uvijek adekvatno prezentirana. Stoga se neminovno nameće potreba da se na nivou komune već sada primijeni delegatski način odlučivanja o zajedničkim poslovima kako bi njihova inicijativa u svakom trenutku bila prisutna. Uz to kao normalna posljedica takvog načina odlučivanja pojavljuje se i potreba svakodobne smjenljivosti i opozivosti kako samih delegata tako i onih koji tu objektiviziranu projekciju zajedničkih potreba moraju provoditi u život. Na taj način institucionalizirani organi komune došli bi pod izravan nadzor neposrednih proizvođača i građana, odnosno njihovih asocijacija i doista bi se kretali u postavljenim okvirima.

Ako sve to imamo u vidu, onda društveni plan komune dobiva prvorazredno značenje. On doista postaje plan akcije svih samoupravnih organa komune i pojedinaca, obaveza ponašanja i istovremeno objektivizirana osnova daljnjeg razvitka proizvodnih snaga i samoupravljanja. S druge strane, u tako strukturiranoj komuni — kao specifičnom spletu samoupravnih odnosa — razvitak proizvodnih snaga dobiva drugačiji smisao i nove dimenzije. Prije svega on se ne iscrpljuje u unapređenju industrije ili pak opće-privrednom razvitku, nego u skladnom napretku »proizvodnih snaga uopće kao zbiru najraznovrsnijih ljudskih aktivnosti«,²⁰ te na taj način postaje svrsishodan pokretač i novator društvenih odnosa u komuni i izvan njenih okvira.

¹⁹ Položaj opštine u novim uslovima, Beograd 1965, str. 2.

¹⁹ V. Bakarić, Kakav SK danas, Vjesnik 5. studeni 1967, str. 3.

²⁰ Zbornik radova, Ekonomika Jugoslavije, Zagreb 1964, I knjiga, str. 211.